

Politično delo Louisa Adamiča

Louis Adamič je eden od tisočev slovenskih izseljencev, ki so v desetletjih pred prvo svetovno vojno odhajali v ZDA s trebihom za kruhom. Iz rodne domovine je odšel leta 1913, se v ZDA preživljal s fizičnim delom, leta 1917 stopil v vojsko ZDA in se po koncu vojne spet preživljal s fizičnim delom. Njegova pisateljska pot se je pričela s pisanjem člankov v ameriške revije in s prevajanjem Cankarja,¹ Prežiha in drugih slovenskih, pa tudi nekaterih jugoslovanskih pisateljev... V krog ameriških pisateljev se je uvrstil z deloma »Smeh v džungli«² in »Dinamit«,³ ki obe – še zlasti pa »Dinamit« – opisujeta delavske razmere in delavsko gibanje v ZDA. Eden najbolj znanih ameriških zgodovinarjev Rudolph Vecoli, specialist za izseljensko zgodovino v ZDA, je v zvezi s tem delom označil Adamiča za enega prvih romantičnih zgodovinarjev ameriškega delavskega gibanja in opisovalca delavskih razmer, ki pa rešitve za izboljšanje slabega delavskega položaja išče v okviru ameriške kapitalistične družbe.⁴

Adamič je sredi tridesetih let 20. stoletja v pismu takratnemu pomočniku urednika Prosvete Ivanu Moleku zapisal: »Moj odstop iz stranke (socialistične, op. M. K.) ni bil posledica notranjih bojov (frakcijskih, op. M. K.), ampak spoznanja, da je realizacija socialistične propagande v tej deželi ravno tako plodonosno delo kot pljuvanje v ocean z namenom, da bi povečal njegov obseg. To je brezupno. Psihologija ameriškega delavstva je tako toga, da je absolutno ni mogoče spremeniti. To je nacija individualistov, vzgojena v ideji, da lahko vsakdo postane bogat in močan, če... če... (...) ... Seveda mislim, da so socialne reforme potrebne in sem socialist do te mere...«⁵

Kakšen razvoj je Adamič kot politični mislec napravil od tega časa do pričetka druge svetovne vojne, nam kaže dejstvo, da je Adamič v času II.

¹ Njegov prvi večji prevod je prevod Cankarjevega Hlapca Jerneja; L. Adamič, Ivan Cankar »Jerney's Justice«, New York, Vanguard Press, 1926.

² *Laughing in the Jungle: The Autobiography of an Immigrant in America*, New York and London, Harper 1932.

³ *Dynamite: The Story of Class Violence in America*, New York, Viking 1931.

⁴ Rudolph J. Vecoli, University of Minnesota, »Dynamite: Adamič and Working-class America«, predavanje na mednarodnem simpoziju Louis Adamič: His Life, Work, and Legacy, 29–30 maja 1981 v St. Paulu.

⁵ Adamičevo pismo Ivanu Moleku z dne 9. marca 1925, Chicago Historical Society – Molekova zapuščina šk. I.

svetovne vojne, govorjeno iz ameriške perspektive, kljub temu da je vedel, da so komunisti vodilna sila partizanskega boja v Jugoslaviji, z vsemi silami podprl narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov kot tudi ruskega zaveznika, medtem ko je Ivan Molek, glavni urednik Prosvete, s pozicij desnega socialista na uredniških straneh tega časopisa še naprej kritiziral notranje razmere v Sovjetski zvezi, in to v času, ko to ni bilo značilno niti za velike ameriške časopise, kot New York Times, in poročal o uspehih vojske Draže Mihajlovića.⁶

Od srede štiridesetih let, ko se je že uveljavil kot ameriški pisatelj, je za Adamiča značilno predvsem delovanje v dveh smereh. Prva zadeva njegov odnos do jugoslovanskih notranjih razmer kot tudi do Jugoslavije v okviru mednarodnih odnosov, na drugi strani pa se njegovo delovanje vključuje v etnicistična gibanja v ZDA in vzpodbuja ta gibanja. V zvezi z Jugoslavijo je napisal tri dela. »Vrnitev v rodni kraj«⁷ opisuje razmere v Jugoslaviji med obema vojnama pod Aleksandrom, knjiga »Moja rodna dežela«⁸ je prva romantično pisana zgodovina NOB, njegovih vzrokov, posebej pa že tudi posledic, tretja knjiga, »Orel in korenine«,⁹ pa prikazuje naš spor z informbirojem in tudi opisuje razmere, kakršne so nastale v Jugoslaviji po II. svetovni vojni.

»Vrnitev v rodni kraj« je vehementna kritika razmer v Jugoslaviji pod Aleksandrom. Knjiga skupaj z njegovim prevodom Kardeljevega orisa mučenja političnih zapornikov v drobni knjižici »Boj«¹⁰ je vzpodbudila vso Ameriko k razmišljanju o jugoslovanskih notranjih razmerah, povrhu pa je bila »Vrnitev v rodni kraj« tudi literarna uspešnica, saj je bila uvrščena med knjige meseca v letu 1934. Drugo obdobje Adamičeve aktivnosti v njegovem odnosu do Jugoslavije je odprla druga svetovna vojna in napad sil osi na Jugoslavijo.

Adamičevo delovanje v času druge svetovne vojne moramo razdeliti v dva dela. Prvi del njegove aktivnosti sega v čas od izbruha II. svetovne vojne do konca leta 1942. To je čas, ko se Adamič zavzema za boj jugoslovanskih narodov z okupatorji, piše pisma voditeljem Jugoslavije (npr., poziv takratnemu podpredsedniku jugoslovanske vlade dr. Vlatku Mačku)¹¹, vendar pa tedaj nastopa le kot zasebnik.

Drugo obdobje Adamičevega delovanja se začne po letu 1942, ko je bil v decembru na slovenskem ameriškem narodnem kongresu izvoljen za častnega predsednika Slovenskega ameriškega narodnega sveta,¹² tako da je lahko poslej nastopal kot zakoniti predstavnik ameriških Slovencev. Adamič je bil tudi pobudnik za ustanovitev in prvi predsednik Združenega

⁶ Ivan Molek, *Slovene Immigrant History 1900–1950*, prevedla Mary Molek (Dover, Delaware, 1979), str. 295.

⁷ *Vrnitev v rodni kraj*, prevedla Mira Mihelič, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1962.

⁸ *My Native Land*, New York and London, Harper, 1943.

⁹ *Orel in korenine*, prevedla Mira Mihelič, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1970.

¹⁰ Prevod: *Struggle*, by »a young Communist« (Edvard Kardelj), Los Angeles, Arthur Whipple, 1934. Uvod L. Adamič.

¹¹ Telegram Louisa Adamiča dr. Vlatku Mačku, Izbrana pisma Louisa Adamiča, zbral in uredil Henry Christian, prevedla Jerneja Petrič, Ljubljana, Cankarjeva založba, 1981, str. 322–323.

¹² Dve veliki zborovanji ameriških Slovencev, Cleveland 1946.

odbora južnoslovanskih Američanov, organizacije vseh južnoslovanskih izseljencev v ZDA, ki je bila ustanovljena v juniju 1943,¹³ zato da bi organizirano podprla NOB v Jugoslaviji.

Za razumevanje Adamičeve vloge moramo osvetliti celotno zgodovino dogajanj med ameriškimi Slovenci v tem času, tako opozicijska gibanja, ki so nasprotovala podpiranju boja jugoslovanskih partizanov med drugo svetovno vojno, kakor tudi gibanja, ki so bila temu gibanju naklonjena. Osvetliti bi morali tudi poskuse predstavnikov emigrantske vlade v Londonu, da bi vplivali na ameriške Slovence in jih takoj od začetka prepričali, naj podpro emigrantsko vlado, skušali pa so jih prepričati tudi o tem, da se proti okupatorjem v Jugoslaviji bojuje Mihajlović in ne partizani. Prepričevali so jih tudi o tem, da ima jugoslovanska vlada v izgnanstvu iskren namen spremeniti družbeno ureditev v Jugoslaviji v smislu teženj k narodni enakopravnosti in socialni pravičnosti.¹⁴

V tem položaju, ko je na odnos ameriških Slovencev do dogajanj v stari domovini vplivalo toliko različnih dejavnikov, je bil Adamičev vpliv odločilnega pomena, saj Adamič ni deloval le kot ameriški pisatelj, ampak tudi kot funkcionar Common Council for American Unity (splošni svet za ameriško enotnost) in član narodnega sveta za varnost ZDA, se pravi, da je bil zadolžen za varovanje enotnosti vseh Američanov ne glede na njihovo poreklo in boju zoper nacifašizem¹⁵, njegove zveze pa so segale tudi v Belo hišo, kjer je užival prijateljstvo gospe Roosevelt.¹⁶

Ameriški Slovenci oz. njihove bratske podporne jednote so že 19. aprila 1941 ustanovili Jugoslovanski pomožni odbor – slovensko sekcijo, z namenom, da bi pomagali stari domovini z zbiranjem materialne pomoči.¹⁷ Že od vsega začetka pa je odbor razmišljal tudi o tem, kako bi pomagal stari domovini s politično akcijo. V tem času je po precej zamotanih poteh prišel iz Slovenije pater Kazimir Zakrajšek, ki je skušal usmeriti politično akcijo ameriških Slovencev v prid emigrantski vladi.¹⁸ F. Snoj, slovenski minister v tej vladi, ki je bil poslan v Ameriko z neposrednim namenom, da bi organiziral politično akcijo ameriških Slovencev, tako da bi bila v prid londonski vladi, je prirejal shode vseh struj ameriških Slovencev.¹⁹ V tem času je deloval v Ameriki še en član vlade v izgnanstvu, bivši profesor na pravni fakulteti v Ljubljani, dr. Boris Furlan.²⁰ V tem času so ameriški slovenski duhovniki organizirali še eno

¹³ Telegram Adamiču s sestanka v Pittsburgu, Nova doba, Cleveland, 30. junij 1943, stran 3.

¹⁴ Franc Snoj pozdravlja ameriške Slovence, slovenski minister došel v Ameriko, Prosveta, Chicago, 21. september 1941. Rev. Kazimir Zakrajšek, Ob prihodu naših narodnih zastopnikov v Ameriko, Amerikanski Slovenec, Joliet, 11. september 1941, str. 2.

¹⁵ Intervju Louisa Adamiča, Nova doba, Cleveland, 7. avgust 1940, str. 2.

¹⁶ Adamič se je začel dopisovati z Roosevelti v letu 1934; približno trideset teh pisem je ohranjenih v FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

¹⁷ Zborovanje slovenskih podpornih organizacij, Amerikanski Slovenec, Joliet, 30. april 1941, str. 1.

¹⁸ Prim. Kazimir Zakrajšek, Ko smo šli v morje bridkosti, Cleveland, 1942.

¹⁹ Velika manifestacija Slovencev za Jugoslavijo, govor ministra Franca Snoja v Clevelandu, Amerikanski Slovenec, Joliet, 1.–5. marec 1941. Minister Snoj pri socialistih, njegov pameten govor navdušil poslušalce, Prosveta, Chicago 4. marec 1941, str. 3.

²⁰ Rev. Kazimir Zakrajšek. Ob prihodu naših narodnih zastopnikov v Ameriko, Amerikanski Slovenec.

pomožno akcijo, to je pomožno akcijo Zveze slovenskih župnij. To akcijo so organizirali pod vodstvom patra Ambrožiča, ki je prav tako pobegnil iz domovine, vendar še pred Hitlerjevim napadom na Jugoslavijo. Akcija patra Ambrožiča je potekala pod geslom takojšnje pomoči in je praktično pomenila, da so ameriški Slovenci zbrali določena sredstva in jih preko vatikanske banke pošiljali v domovino. Brzjavno so nakazovali določene vsote denarja vatikanski banki, ta pa jih je nato pošiljala škofu Rožmanu v domovini. Škof Rožman je v svoji škofijski pisarni sicer res imel organizirano akcijo pomoči za Slovence, ki so postali žrtve fašističnega nasilja, vendar pa se je po drugi strani poklonil okupatorju in torej kot njegov simpatizer dobival pomoč s strani ameriških državljanov, to je s strani državljanov države, ki je bila v vojni z nacifašizmom.²¹

Louis Adamič je 28. decembra 1941 sklical v clevelandskem hotelu Willard sestanek voditeljev ameriških Slovencev, to je, voditeljev podpor-
nih jednot in drugih slovenskih organizacij. Adamič je na tem sestanku, ki je bil 4. januarja 1942, spregovoril o stališču ameriške vlade do »svobodnih gibanj«
njenih državljanov v zvezi z njihovimi starimi domovinami in jih opozoril, da ameriška vlada tudi po napadu na Pearl Harbour ni zavzela negativnega stališča do narodnih kongresov etničnih skupin.²² O tem sestanku hrani arhiv SR Slovenije zapis Janka Roglja; pisec pravi, da je minister Snoj na Adamičevo prošnjo poročal o tem, kaj se pravzaprav godi v Sloveniji. Poročal je, da je bila v Sloveniji samo ena stranka, ki se bojuje z dvema okupatorjema. Janko Rogelj naj bi sedel ob Snoju in tako imel pregled na korespondenco, s katero je Snoj utemeljeval svoje poročilo. V pismih in listinah so bila tudi poročila o partizanskem gibanju v Sloveniji in sporih med partizani in domobranci ter o škofovem poklonu Italijanom.²³ Te informacije je Adamič prvič uporabil v svojem pismu Rooseveltu februarja 1942, v katerem je sicer zaprosil Američane naj pomagajo Mihajloviću, vendar pa hkrati že govoril tudi o nekem posebnem gibanju v Sloveniji.²⁴

4. januarja 1942 je Adamič prejel vabilo na večerjo v Beli hiši, ki je bila 13. januarja 1942.²⁵ Tam se je srečal s predsednikom Rooseveltom in W. Churchillom. Z njima se je pogovarjal o možnostih za uresničitev svojih idej iz knjige »Two Way Passage«²⁶ (Pot v dve smeri). Poleg tega je tudi zaprosil Roosevelta in Churchilla naj pomagata odporu jugoslovan-
skih narodov zoper Hitlerja.²⁷ Seveda je bil, spričo informacijskega si-

²¹ Snoj in Adamič, Arhiv Janka Roglja, arhiv SR Slovenije v Ljubljani, šk. I.

²² Pismo Adamiča desetim pomembnim slovenskim Američanom – Ambrožiču, Cainkarju, Grillu, Jurjovcu, Kristanu, Moleku, Roglju, Zalarju, Prislantovi in Zakrajšku, 28. dec. 1941, in korespondenca med Adamičem in Molekom, 28. dec. 1941 in 2. jan. 1942. Molekov arhiv, Historical Society, Chicago.

²³ Snoj in Adamič, Arhiv Janka Roglja v arhivu SR Slovenije v Ljubljani, šk. I.

²⁴ Adamičevo Pismo Rooseveltu, 2. februar 1942, of 335-A Container 3, National Defense, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

²⁵ Telegram Eleonor Roosevelt Adamiču, 4. januar 1942, ER Papers, Container 1629, Series 100: A. 1942, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

²⁶ Two Way Passage. New York and London, Harper, 1941.

²⁷ Prim. nekatera pisma iz korespondence med J. Rogljem in Adamičem v maju 1946, Rogljev arhiv v Arhivu SR Slovenije, Ljubljana.

stema, ki je bil v rokah emigrantske vlade, za Adamiča kot tudi za vse druge Američane vse do druge polovice leta 1942 voditelj odporniškega gibanja Draža Mihajlovič.²⁸ Ko se vprašujemo, koliko so ameriški Slovenci v obravnavanem obdobju poznali dogodke v stari domovini, vsekakor ne moremo mimo posameznih člankov, ki so omenjali napade komunistov na okupatorske postojanke v domovini in so se tedaj pojavljali v etničnem časopisu jugoslovanskih izseljencev v ZDA.²⁹

Adamič je v že omenjenem pismu Rooseveltu zapisal o položaju v Sloveniji naslednje: En del (Slovenije, op. M. K.) je pod Italijo, drugi pa pod Nemčijo. Toda celotno podeželje je izredno dobro organizirano za odločilni dan. Tri tisoč mladih mož, večinoma študentov in bivših oficirjev v jugoslovanski vojski, tvori slovenske četniške sile, ki so ločene od Mihajlovičeve vojske in vodijo vojaške operacije proti Italijanom in Nemcem na sistematičen način. Razstrelili so mostove in predore, pobili na stotine Nemcev in Italijanov. Oskrbuje jih prebivalstvo iz skromnih zalog dežele. In med prebivalstvom v celoti je 40.000 mož s skritim orožjem in strelivom, pripravljenih, da vstopijo v akcijo, brž ko se bo pričela invazija. Teh 40.000 mož ima vrhovnega vojaškega poveljnika, ki je v stiku z Mihajlovičem, a ravna samostojno. Nekatere od teh stvari sem vam omenil med najinim pogovorom 13. januarja.³⁰ To je tisto, kar je Adamič vedel o položaju v Sloveniji v tem času.

Na praznovanju 75-letnice rojstva Etbina Kristana, na katerem so se zbrali vsi pomembni voditelji ameriških Slovencev, so padle nove ideje za politično akcijo v zvezi s staro domovino.³¹ Potreba po politični akciji med ameriški Slovenci se je pokazala še zlasti potem, ko je profesor geografije na kolumbijski univerzi v New Yorku George Renner v reviji Collier's objavil zemljevid poveljne Evrope, po katerem je celotno slovensko etnično ozemlje pripadlo Italiji in Avstriji, Dalmacija, Istra in Črna gora pa Italiji.³²

Vincent Cainkar je nato sklical 7. junija 1942 v Slovenskem narodnem domu sestanek Jugoslovanskega pomožnega odbora – slovenske sekcije. Na tej seji so govorili o politični akciji ameriških Slovencev, ki naj bi ameriški in svetovni javnosti obrazložila zahteve po združenih Sloveniji in se zoperstavila člankom in stališčem podobnim Rennerjevemu. Louis Adamič je glede Rennerjevega članka predlagal, da naj bi poslali protestne brzojavke na najrazličnejše naslove. Prav tako je priporočil, da morajo ameriški Slovenci pričeti s pošiljanjem brzojavk in resolucij, v katerih naj se pove, kdo so Slovenci, kdo so ameriški Slovenci, koliko jih

²⁸ Partizani in Mihajlovič, Cankarjev glasnik, Cleveland, november 1941, str. 95–106; Bogdan Raditza, That white House Dinner, Plain Dealer, 1946, str. 15–19.

²⁹ Npr. članki v Ameriški domovini v novembru 1941, za hrvatske in srbske časopise poroča Ivan Čizmić isto. (Ivan Čizmić: Prilog istraživanju doprinosa jugoslovanskih izseljenika borbi naroda Jugoslavije u drugom svetskom ratu, Iseljništvo naroda i narodnosti Jugoslavije, zbornik, Zavod za emigracije i narodnosti, Zagreb 1978.)

³⁰ Pismo Adamiča Rooseveltu, 3. febr. 1942, of 335-A Container 3, National Defense, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

³¹ Vsestransko priznanje Etbinu Kristanu, Prosveta, Chicago, 15. april 1942, stran 3.

³² George T. Renner, Maps for a New World, Collier's, 6. junij 1942, stran 14–19, N. Y.

je zaposlenih pri obrambnih delih in koliko slovenskih mladeničev je v ameriški vojski. Opozoril jih je tudi, da bo potrebno za politično akcijo zbrati precej denarja. Na tej seji so izvolili tudi odbor politične akcije. S seje so ameriškemu državnemu sekretarju Cordellu Hullu poslali protest, ki ga je sestavil Adamič, in sicer v zvezi z vprašanjem registracije primorskih Slovencev, ki so bili v ZDA kot izseljenci, vendar še vedno italijanski državljani, torej državljani sovražne države. Na omenjenem sestanku so razpravljali tudi o tem, kako naj bi slovensko ameriško časopisje komentiralo obisk kralja Petra, ki so ga napovedali za konec meseca junija. Minister Snoj je v zvezi s tem izjavil, da je kraljev obisk v ZDA odložen na jesen, pa tudi Adamič je, da bi vsaj zaenkrat ohranili enotnost v političnem gibanju, predlagal, da bi odložili razpravo o tem vprašanju.³³ Vendar je kralj Peter prišel na obisk v ZDA ob koncu julija 1942. Nekateri člani ožjega odbora politične akcije, ki so v ta namen ustanovili Ameriško slovensko narodno zvezo in Ameriško-jugoslovansko udruženje, so sprejeli kralja Petra in ob tem izdali celo spomenico³⁴, ki je izzvala val ogorčenja med ameriškimi Slovenci, zlasti pa še med ameriško-slovenskimi socialisti.³⁵

8. avgusta 1942 se je v Chicagu sestal Jugoslovanski pomožni odbor – slovenska sekcija in na tem sestanku je Marie Prisland v imenu Slovenske ženske zveze, ki jo je za to pooblastila na seji glavnega odbora Slovenske ženske zveze dne 30. julija 1942, predlagala, da bi sklicali slovenski narodni kongres, kar so odborniki sprejeli. Na tem sestanku, na katerega že niso več povabili predstavnikov emigrantske vlade, so obravnavali tudi pismo ministra Snoja, ki je pomožni odbor prosil, da bi nekaj denarja namenili tudi skupini Slovencev v Ljubljani, ki se imenujejo »narodno vodstvo«. V zapisniku se je 8. avgusta 1942 je o tem zapisano, da odbor ne ve, kdo so Slovenci, ki sestavljajo narodno vodstvo v Ljubljani, kajti v Sloveniji obstaja tudi Osvobodilna fronta, ki vodi prave boje za osvoboditev Slovencev. Pomožnemu odboru tudi ni bilo pojasnjeno, kako se more poslati denar v Slovenijo, ampak se v pismu samo trdi, da bo denar prišel v domovino...³⁶

V septembru leta 1942 je bil Louis Adamič dejaven predvsem v dveh političnih akcijah, ki sta bili širšega jugoslovansko-ameriškega pomena, to je v miritvi sporov med ameriškim Srbi in Hrvati s strani ameriške vlade,³⁷ Roosevelta pa je tudi opozoril, da je storil napako, ko je v nekem govoru omenil med silami, ki se bojujejo z nacifašizmom, Srbijo namesto Jugoslavije, kar je Roosevelt kasneje na drugem mestu tudi popravil.³⁸

³³ Zapisnik seje JPO-SS 7. junija 1942, Amerikanski Slovenec, Joliet, 17.–26. junij 1942.

³⁴ Spomenica dr. Malja njegovemu veličanstvu, Proletarec, Chicago, 8. julij 1942, stran 4.

³⁵ Čemu prositi kralja iz naroda, da naj deluje za narod, Proletarec, Chicago, 8. julij 1942, str. 2.

³⁶ Zapisnik seje JPO-SS, Amerikanski Slovenec, Joliet, 8. september 1942, str. 3.

³⁷ Pismo Allana Cranstona Janku Roglju, 21. sept. 1942, Arhiv Janka Roglja v arhivu SR Slovenije v Ljubljani, šk. 3, pismo Adamiča Janku Roglju, 27. avg. 1942, ibidem.

³⁸ Pismo Adamiča Rooseveltovi, 6. sept. 1942, Adamičev arhiv v NUK-u, Ljubljana, pismo E. Roosevelt Adamiču, 7. september 1942, ER Papers, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

»President attributes 'slip' on Serbia to Stamp Collecting«, Evening Post, Wash. D.C., 11. sept. 1942, str. 1.

V zvezi s kongresom ameriških Slovencev, na katerega je bil Adamič povabljen kot predsednik referatnega odbora, ki je razpravljajl o vprašanju vojne in ameriških Slovencev, je Adamič napisal pismo, ki je bilo objavljeno v večini ameriških slovenskih časopisov. V tem pismu je med drugim opozoril najprej na položaj v Sloveniji, kjer ljudstvo strada in umira pod peto fašističnega nasilja, nato pa govoril še o nekaterih problemih zaradi tega, ker je staro politično vodstvo v Sloveniji, vštrevši obe dotlej važni politični stranki, postalo pasivno in se ne upira osišču... Na drugi strani pa vidimo, da so mlajši ljudje, kakor tudi većinoma važni nepolitični voditelji, kar jih ni bilo pobitih ali odpeljanih v italijanske ali nemške ječe, v ujetniška taborišča ali na prisilno delo, postali bojovníki in delavci v Osvobodilni fronti. Vsi ti se sedaj aktivno bojujejo ali pa simpatizirajo z onimi, ki vodijo odpor...³⁹

5. decembra 1942 se je v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu pričel slovenski ameriški narodni kongres, ki se ga je udeležilo 528 delegatov vseh slovensko-ameriških narodno-podpornih kulturnih in političnih organizacij. Kongres je obravnaval in sprejel resolucije o ameriških Slovencih in vojni, o položaju Slovencev v Jugoslaviji in sosednjih državah ter njihovi bodočnosti ter o politični akciji ameriških Slovencev. Sestavljalec deklaracije in dveh resolucij je bil Louis Adamič, ki je poudaril prispevek ameriških Slovencev za Ameriko v II. svetovni vojni in željo ameriških Slovencev, naj Amerika ob koncu vojne podpre težnjo slovenskega naroda po zedinjeni Sloveniji.

V prvi resoluciji je pozval ameriške Slovence, naj dajo vse moči od sebe za zmago v II. svetovni vojni ter za vzajemnost in bratstvo z drugimi ameriškiimi izseljenci.

V drugi resoluciji opozarja Louis Adamič na posledice nacističnega in fašističnega nasilja ter poziva ameriške Slovence k akciji za materialno podporo rojakom v domovini. Kongres je odobril posebno resolucijo zoper prizadevanja Otta Habsburškega v zvezi z ustanovitvijo avstrijskega bataljona ameriške vojske, v katerem naj bi služili izseljenci iz dežel nekdanje habsburške monarhije oziroma njihovi potomci.⁴⁰ V zvezi s tem problemom je Adamič v novembru 1942 pisal Eleonori Roosevelt, ki je na problematičnost ustanavljanja avstrijskega bataljona opozorila svojega moža.⁴¹ Posledica Adamičevega protesta, pa tudi protestov drugih izseljenskih voditeljev, ki so izhajali iz nekdanjih habsburških narodov, je bila, da so v marcu 1943 ta sporni bataljon končno ukinili.⁴²

Na kongresu so ameriški Slovenci ustanovili Slovenski ameriški narodni svet (SANS); za predsednika so izvolili Etbina Kristana, Louis Adamič je postal častni predsednik, Marie Prisland prva podpredsednica,

³⁹ Adamič o slovenskem narodnem kongresu, Amerikanski Slovenec, Joliet, 28. november 1942, str. 3.

⁴⁰ Dve veliki zborovanji ameriških Slovencev, Cleveland 1946.

⁴¹ Pismo Louisa Adamiča Eleonori Roosevelt, 12. nov. 1942, pismo Eleonore Roosevelt Adamiču 23. dec. 1942, pismo Roberta Pattersona, podsekretarja za vojno Eleonori Roosevelt, 9. dec. 1942, pismo F. D. R. E. R., 7. dec. 1943, FDR, Papers, National Defense, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

⁴² Prosveta (Enlightenment), Chicago, March 17, 1943, str. 1.

Janko Rogelj drugi podpredsednik, pater Kazimir Zakrajšek tajnik, Joseph Zalar blagajnik, Mirko Kuhelj pa zapisnikar.

Po dolgih, skoraj več kot 6 tednov trajajočih bojih s predstavniki Office of Strategic Service⁴³ (obveščevalna služba ZDA v času II. svetovne vojne, op. M. K.) je Adamič 19. decembra 1942 objavil v Saturday Evening Postu članek, v katerem je jasno razložil, da obstajata med domačim prebivalstvom v Jugoslaviji dve sili, to je, partizani in četniki, med njimi pa so vsekakor partizani tisti, ki se aktivno bore z okupatorji. Poudaril je tudi, da so velike bitke z več kot sto mrtvimi sovražniki, ki jih je tisk doslej pripisoval četnikom Draže Mihajlovića, v resnici vojevali partizani.⁴⁴

Slovenski ameriški narodni svet je v zvezi s pismom Adamiča na prvi seji 22. decembra sklenil,⁴⁵ da ga Adamič lahko polnomočno zastopa pred ameriškimi vladnimi oblastmi, nakar je Adamič po svojih zvezah v Washingtonu organiziral sprejem predstavnikov Slovenskega ameriškega narodnega sveta pri direktorju Office of Strategic Service De Wittu Poolu in državnem podsekretarju Summerju Wellsu 15. jan. 1943. Obema funkcionarjema ameriške vlade je delegacijo predstavil Louis Adamič.⁴⁶

Memorandum, ki ga je ta skupina slovenskih Američanov predala Summerju Wellsu in De Wittu Poolu, je najprej orisal razmere v Sloveniji v času II. svetovne vojne, nato pa opozoril na zahtevo po združenji Sloveniji s široko avtonomijo v svobodni federativni demokratični Jugoslaviji. Pred sestankom pri Summerju Wellesu je prišlo do spora med patrom Kazimirjem Zakrajškom in drugimi člani delegacije.⁴⁷ Minister Franc Snoj je namreč dan poprej povedal patru Zakrajšku, da »so bili vsi zli komunisti v Sloveniji – ne vsi, temveč le oni, ki so bili zli – iztrebljeni in da je kot posledica tega s partizani v Sloveniji vse v redu; slovenske vasi oziroma del teh vasi sedaj stražijo mladi slovenski fantje . . . , ki pa niso bili partizani temveč pristaši Slovenske zaveze, organizacije predvojnih slovenskih političnih strank, ki so branili slovenske vasi pred zlimi komunisti«. Zakrajšek je predlagal Adamiču in Cainkarju, naj bi o tem obvestili tudi Wellesa in na ta način izkoristili protikomunistično razpoloženje, kakršno je vladalo v State Departmentu. Dodal pa je, in to je bilo najvažnejše: »Gospodu Wellesu seveda ne smemo povedati, da so tem mladim moškim, ki stražijo in patroljirajo po slovenskih vaseh, dali orožje Italijani.«

Adamič in Cainkar sta, ko jima je Zakrajšek to povedal, razburjeno skočila s stola in se pričela razburjati, kako je mogoče, da obstajajo tudi Slovenci, ki so pripravljeni sprejeti orožje iz rok italijanskih okupatorjev.

⁴³ Pismo Adamiča Roglju 19. okt. 1942, Rogljev arhiv v Arhivu SR Slovenije v Ljubljani, šk. 2.

⁴⁴ Uvodna beseda Adamič: Mihailovich: Balkan Mystery Man, Saturday Evening Post, Wash. D. C., 19. december 1942, stran 20, 21, 23, 26.

⁴⁵ Pismo Adamiča Kristanu 21. dec. 1942, Adamičev arhiv v NUK-u, Ljubljana. Zapisnik seje SANS-a 22. dec. 1942, SANS, arhiv SR Slovenije v Ljubljani, šk. 11.

⁴⁶ Uvodna beseda Louisa Adamiča, SANS, Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, šk. 3.

⁴⁷ Deklaracija slovenskih Američanov 15. 1. 1943, SANS v arhivu SR Slovenije, Ljubljana, šk. 3.

V zvezi s tem sta tudi menila, da iz tega ni mogoče kovati prednosti. Adamič je 18. januarja v pismu, ki ga je pisal Zakrajšku, zapisal, da ni v tem položaju prav ničesar, s čimer bi se moral šopiriti kak Slovenec, in da je najvažnejša in najbolj pretresljiva stvar dejstvo, da se je našel Slovenec, ki je sprejemal orožje od Italijanov za uporabo proti drugim Slovencem.⁴⁸ Epilog tega dogodka kot tudi drugih dogajanj v zvezi z Zakrajškovimi stališči do dogajanj v stari domovini in dogodkov v slovenskem-ameriškem političnem gibanju je bil, da je malo kasneje, to je, že na drugi seji izvršilnega odbora Slovenskega ameriškega narodnega sveta 27. februarja 1943 pater Kazimir Zakrajšek odstopil kot tajnik SANS-a.⁴⁹

Louis Adamič in Etbin Kristan sta se kmalu pričela povezovati tudi z drugimi jugoslovanskimi izseljenci. Etbin Kristan je kot gost prisostvoval Hrvatskemu ameriškem narodnemu kongresu 20. in 21. februarja 1943 v Chicagu, kmalu nato pa se je organiziral tudi napredni del ameriških Srbov v Srbskem ameriškem vidovdanskem kongresu.

Adamič je v želji, da bi se čim hitreje poravnali spori med ameriški Srbi in ameriški Hrvati, pa tudi v želji, da bi prišlo do ustanovitve skupne organizacije ameriških Srbov, Hrvatov in Slovencev, sklical sestanek predstavnikov ameriških Srbov, Hrvatov in Slovencev 18. maja 1943 v New Yorku. S tega sestanka so Kristan, Baloković in Buncick poslali vsem trem organizacijam pismo, v katerem so jih pozvali, naj 19. junija 1943 ustanovijo na sestanku v Pittsburghu Združeni odbor ameriških Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁵⁰ S sestanka tega odbora so potem poslali telegram Louisu Adamiču, v katerem ga pozdravljajo kot prvega predsednika Združenega odbora.⁵¹ V mesecu juliju je potem prišlo do sestanka, na katerem so ustanovili Bolgarsko-macedonski-ameriški narodni kongres v Detroitu. Ta kongres je sprejel povabilo za sodelovanje v združenem odboru in izvolil dva predstavnika v ta odbor, enega Bolgara in enega Makedonca. Na podlagi tega se je odbor preimenoval v Združeni odbor južnoslovanskih Američanov (ZOJSA).

Adamič je 7. avgusta 1943 sklical sejo ZOJSA. Na tej seji je odbor potrdil izjavo o ciljih svojega delovanja v desetih točkah. Med njimi tudi sedmo, v kateri je napisano: »Dati moralno in čimprej mogoče materialno podporo narodno-osvobodilni vojski in partizanom ter ljudskim gverilcem v južnoslovanskih in balkanskih deželah, ki se že dve leti bojujejo proti osišču in doprinašajo ogromne žrtve«, in deseto, v kateri je bilo zapisano: »Priporočiti Združenim narodom, zlasti ZDA, Sovjetski zvezi in Češko-slovaški, da stopijo v zvezo z narodnim protifašističnim osvobodilnim svetom Jugoslavije.«⁵²

⁴⁸ Pismo Adamiča Zakrajšku 18. jan. 1943. Adamičev arhiv v NUK-u, Ljubljana, objavljeno v: Vatroslav Grill, Med dvema svetovoma, Ljubljana, Mladinska knjiga 1979, str. 282–285.

⁴⁹ Zapisnik seje SANS-a 10. aprila 1943, SANS, v arhivu SR Slovenije v Ljubljani, šk. 11.

⁵⁰ Pismo Kristana, Balokovića in Buncicka vsem trem ameriško-jugoslovanskim organizacijam, 18. maja 1943, Arhiv SR Slovenije v Ljubljani, šk. 12.

⁵¹ Telegram Adamiču s sestanka v Pittsburghu, Nova doba, 30. junija 1943.

⁵² Bulletin of the United Committee of South Slavic Americans, št. 1, 7. september 1943, stran 2.

Konec leta 1943 je izšla Adamičeva knjiga »Moja rodna dežela«. To je bila knjiga, ki je pomenila prvo, sicer nekoliko romantizirano zgodovino in analizo dogajanj v stari domovini, analizo narodnoosvobodilnega boja, njegovih vzrokov, deloma pa tudi že posledic. V knjigi je jasno zapisano, da sta Mihajlovič in njegovo četništvo nosilec starega, Tito in partizani pa nosilci novega.⁵³

Zveza slovenskih župnij je zoper Adamiča, zlasti po izidu njegove knjige, pripravila pravo križarsko vojno. Na sestanku 8. novembra 1943 so med drugimi sklenili, da bodo kmalu po izidu Adamičeve knjige pripravili protesten shod.⁵⁴

Kot v posmeh akciji Zveze slovenskih župnij za organiziranje protestnega shoda zoper knjigo »My Native Land« je Louis Adamič sklenil, da bo nastopil na shodu SANS-a v Clevelandu v slovenskem jeziku, s čimer se je še posebej prikupil okrog 1200 poslušalcem. V tem govoru je najprej govoril o delu, ki ga je opravil Združeni odbor južnoslovenskih Američanov, o delu, katerega rezultat je bil, da se je pričela pisati v ameriških časopisih resnica o partizanih. V tem govoru je podal tudi jasno stališče o jugoslovanski vladi v izgnanstvu. O njej je dejal: »Jaz sem proti tisti vladi – proti tistemu kraljevskemu pobalinu, ki vleče pol milijona dolarjev na leto iz jugoslovanske kase – proti Fotiću idr. (...), ki so vsi proti Jugoslaviji in proti Rusiji in katerih Slovenija sploh ne zanima.

Jaz sem za to, da cela vlada v izgnanstvu ostane stalno – za zmeraj – v izgnanstvu. To bi bil največji blagoslov, ki si ga moremo misliti za stari kraj – in danes vam tukaj obljubim, da bom storil, kar morem, da se ti ljudje in njihovi plačanci in podrepaniki ne vrnejo v domovino in da, ako se vrnejo, ne ostanejo tam živi, ako se ne bodo mogli opravičiti pred revolucionarnim slovenskim in jugoslovanskimi narodi.«⁵⁵

V marcu 1944 je v zvezi s sklepom glavnega odbora SNPJ o smernicah njenega glasila odstopil I. Molek, glavni urednik »Prosvete«, in sicer zaradi tega, ker kot desni socialist ni sledil politiki podpore NOB in Tita v Jugoslaviji.⁵⁶

V aprilu 1944 je bil Adamič iz zdravstvenih razlogov prisiljen odstopiti kot predsednik ZOJSA.⁵⁷ Osem mesecev je v času svojega predsednikovanja, kot sam piše in kot to tudi pišejo nekateri Adamičevi prijatelji iz tistega časa, delal po 16 ur na dan, spričo česar mu je zdravnik ukazal popolno mirovanje. Vodstvo politične akcije ameriških Jugoslovancev je prevzel Zlatko Baloković, Adamič pa je postal častni predsednik ZOJSA.⁵⁸

⁵³ Louis Adamič, *My Native Land*, New York, Harper and Brothers, 1943, str. 418–420.

⁵⁴ Zapisnik s sestanka Zveze slovenskih župnij v obliki letaka, SANS, v arhivu SR Slovenije, Ljubljana, šk. 15.

⁵⁵ Enakopravnost (Equality), Cleveland, 15. november 1943, stran 1, Ivan Molek, *Slovene Immigrant History 1900–1950*, prevedla Mary Molek, Dover, Delaware, 1979, stran 296.

⁵⁶ *Slovene Immigrant History 1900–1950*, prevedla Mary Molek, Dover, Delaware, 1979.

⁵⁷ Spominsko predavanje Ane Praček Krasne v Clevelandu, 3. junij 1981.

⁵⁸ *The Bulletin of the Committee of South Slavic Americans*. Vol. II, str. 5, 10. maj 1944, stran 3.

Adamičeva dejavnost je naletela na priznanje tudi v ameriških vladnih krogih, saj je v letu 1944 prejel vladno nagrado za pomoč pri medsebojnem razumevanju posameznih skupin v ZDA in razkrinkavanje Draže Mihajlovića.⁵⁹ Adamič je skupaj z Balokovičem vzpodbudil še eno akcijo med jugoslovanskimi Američani, in sicer za zbiranje sredstev pomoči v denarni in naradni obliki za staro domovino. Do leta 1949 je tako imenovani jugoslovanski pomožni odbor, ki je pogosto spreminjal svoje ime, nabral okoli 20 milijonov dolarjev pomoči za Jugoslavijo.⁶⁰

V letu 1944 se je Adamič – tako kot v prejšnjih letih – zelo intenzivno dopisoval tudi z Roosevelti. Tako je 27. januarja 1944 opozoril gospo Roosevelt na svoj članek o Jugoslaviji v *Nation Magazine*.⁶¹ Februarja 1944 je napisal predsedniku Rooseveltu pismo, v katerem ga je opozoril, kako koristno bi bilo, če bi pošiljali maršalu Titu pomoč prek Jadranskega morja, tako da bi maršal Tito z ameriško pomočjo zavzel enklavo ob morju, na katero bi potem pošiljal orožje, protitankovske puške težkega kalibra in drugo orožje. V naslednjem pismu, ki ga je poslal istega dne, ugotavlja, da bi uresničitev te njegove ideje, kajpak, imela politične implikacije, o čemer bi se rad pogovarjal s predsednikom. Bistvo tistega, kar bi rad poudaril, je, da bi partizani, če bi imeli ustrezno orožje, lahko osvobodili deželo brez tuje pomoči. Roosevelt mu je odgovoril, da je trenutno zelo zaposlen, tako da ga ne more sprejeti, in mu zatrdil, da je bilo vprašanje oboroževanja partizanov obravnavano pri zaveznikih vedno z vso pozornostjo, ki jo zasluži.⁶²

V septembru 1944. leta je bila v Slovenskem narodnem domu v Clevelandu prva konvencija SANS-a, na kateri je 93 delegatov iz 53 podružnic (zaradi prevelikih razdalj je razumljivo, da se konvencije niso udeležili predstavniki podružnic s skrajnega zahoda ZDA in iz bolj oddaljenih naselbin) potrdilo pravilnost usmeritve dotedanjega vodstva SANS-a. 131 članov konvencije je z velikim navdušenjem pozdravilo Adamiča, ko je prebral pismo, ki ga je prejel od predsednika Tita, poleg tega pa tudi poudaril, da so partizani dejansko edini, ki se bojujejo z okupatorjem.⁶³

Adamič je svoje delovanje ob koncu leta 1944 in v prvi polovici 1945. leta usmeril predvsem v izkoriščanje svojih zvez za čim pravičnejšo rešitev obmejnih vprašanj in to svoje delovanje nadaljeval tudi v času po II. svetovni vojni. Uspelo mu je, da je jugoslovansko stališče, zlasti do tržaškega vprašanja, prišlo v mnoge časopise, bodisi s članki, ki jih je sam napisal, bodisi prek člankov njegovih kolegov novinarjev. Po svojih prijateljih, ki so bili poslanci bodisi v kongresu ZDA, bodisi v zakonodaji

⁵⁹ Adamič Wins Victory Award, *People's World*, San Francisco, 21. julij 1944, stran 3.

⁶⁰ Arhiv Zlatka Balokovića, IHRC Archives, škatla 2, St. Paul, Minnesota.

⁶¹ Adamičovo pismo Eleanor Roosevelt, 27. januar 1944, ER Papers, FDR, Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

⁶² Adamičovo pismo predsedniku Rooseveltu, 12. februar 1944, National Defense, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.; pismo predsednika Roosevelta Adamiču 15. feb. 1944, National Defense, FDR Memorial Library, Hyde Park, N. Y.

⁶³ Dve veliki zborovanji ameriških Slovencev, Cleveland, 1946, str. 126.

posameznih ameriških zveznih držav, je pomagal, da so o tem vprašanju razpravljali tudi na sejah teh organov in podprli jugoslovansko stališče do tega vprašanja.⁶⁴

Edvard Kardelj se mu je v pismu z mirovne konference v Parizu 1946. leta najlepše zahvalil za vse usluge, ki jih je storil v prid Jugoslavije, hkrati pa ga prosil, naj v dogovoru s Savom Kosanovićem še naprej pomaga Jugoslovonom v njihovem pravičnem boju, tokrat za nove, pravičnejše meje.⁶⁵ Decembra 1945 je bil Adamič s posredovanjem Nicka Beza sprejet pri takratnem predsedniku ZDA Harryu Trumanu in ga v imenu jugoslovanskih Američanov prosil, naj stori vse za izboljšanje gospodarskih in političnih odnosov med Jugoslavijo in ZDA.⁶⁶

Značilna je tudi Adamičeva reakcija na resolucijo informbiroja. Dr. Joža Vilfan, ki je bil tedaj jugoslovanski veleposlanik pri Organizaciji združenih narodov, je govoril z Adamičem štiri dni po resoluciji. Adamiča je, kot se spominja dr. Vilfan, vest o resoluciji vidno pretresla. Spor je smatral za dokončen. Bil je povsem nezainteresiran za ideološko stran spopada med Titom in Stalinom, a zelo zainteresiran za morebitno spremembo v mednarodnih odnosih, ki bi jo lahko izzval ta dogodek. Za mednarodni položaj tistega časa sta bila značilna spor med ZDA in Sovjetsko zvezo ter vedno bolj intenzivna hladna vojna. Adamič je videl v sovjetsko-jugoslovanskem sporu možnost za obrambo dežel, ki so hrepele po neodvisnosti in hitrejšem razvoju v svetu kot posledici industrijske revolucije.⁶⁷ Adamič je poslednjič obiskal Jugoslavijo v prvi polovici 1949. leta. Plod tega obiska, pogovorov s tovarišem Titom, Kardeljem in drugimi najvišjimi jugoslovanskimi voditelji ter popotovanj po deželi je bila njegova poslednja knjiga »Orel in korenine«. V njej Adamič opisuje razvoj »jugoslovanske revolucije 1945«, ki jo na nekem drugem mestu primerja s pomenom ameriške revolucije leta 1776 za Američane.⁶⁸

Od začetka tridesetih let dalje je za Adamiča značilno delovanje za ohranjanje etničnih organizacij in gibanj v ZDA ter za njihovo uveljavljanje v ameriškem družbenopolitičnem in gospodarskem življenju. Tako je v elitni pisateljski reviji Harpers Magazine že leta 1934 objavil članek »30 milijonov novih Američanov«, v katerem je podal predlog za ustanovitev organizacije, ki bi imela namen:

– da bi vsakdo v Ameriki spoznal, da ZDA, takšne kot so sedaj, niso le podaljšek britanskih otokov in Nizozemske, ampak več ali manj vse Evrope,

⁶⁴ Congressional Record Proceedings and Debates of the 78 th Con. and session; the Problem of Yugoslavia, Extensions of Remarks of Hon. T. Boyce of Washington in the Senate of the U. S. Congress, Mon. 7 Feb. 1944.

⁶⁵ Kardeljevo pismo Adamiču z dne 30. junija 1946, Adamičev arhiv v Princeton University Library, Princeton, New Jersey.

⁶⁶ Adamičevo pismo Nicku Bezu 17. decembra 1945, Izbrana pisma Louisa Adamiča, izbral in uredil Henry Christian, prevedla Jerneja Petrič, Ljubljana, Cankarjeva založba 1981, str. 371–381.

⁶⁷ Joža Vilfan, Louis Adamič and Post-War Yugoslavia, (A personal reminiscence), predavanje na mednarodnem simpoziju Louis Adamic: His Life, Work, and Legacy, 29.–30. maj 1981, St. Paul.

⁶⁸ My Native Land, New York and London, Harper, 1943, str. 419.

– da bi s stalnim ponavljanjem in s pametnim izrabljanjem tega dejstva poskusili kolikor le mogoče odpraviti različne rasne in kulturne napetosti v ZDA brez pritiskov ali uničevanja kulturnih dobrin katerekoli etnične skupine in da bi prispevali z uporabo in z usmeritvijo kvalitet vsake od njih k obogatitvi ameriškega življenja.⁶⁹

Istega leta je Adamič postal član direktorija Foreign Language Information Service, organizacije za zaščito interesov imigrantskih skupin v ZDA. Sodeloval je tudi pri ustanovitvi nove organizacije Common Council for American Unity, ki je bila ustanovljena leta 1939 in katere cilj je označil v knjigi »From Many Lands« kot:

– pospeševanje zbiranja čim bolj popolnih informacij o različnih kulturnih in rasnih skupinah ameriških imigrantov ter vzpodbujanje ustanavljanja zgodovinskih arhivov posameznih etničnih skupin v ZDA,

– razširjanje informacij o posameznih etničnih skupnostih v ZDA prek časopisa, ki bi bil posvečen etničnim vprašanjem, s publikacijami, govori in radijskimi programi, še posebej v okviru šol,

– revidiranje ameriške zgodovine, tako da bi pripoznala prispevke vseh etničnih skupin pri vsestranskem razvoju ZDA,

– zbiranje gradiva in objavo enciklopedije ameriških etničnih skupin.⁷⁰

Adamič je bil tudi glavni urednik Common Grounda, glasila Common Council for American Unity, ki je uresničevalo že zapisani program. Pri urejanju Common Grounda mu je pomagal ameriško-slovenski pisatelj Frank Mlakar, ki mu je hkrati z zbiranjem gradiva pomagal tudi pri njegovem pisateljskem delu.⁷¹ Izdal je tudi knjigo Nation of Nations, ki pomeni prvi poizkus uresničitve zamisli o enciklopediji ameriških etničnih skupin.⁷² Adamičeva ideja o enciklopediji je bila uresničena šele leta 1980, ko je izšla Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups.⁷³ V uvodu enciklopedije je zapisano, da je avtor ideje zanj Louis Adamič.⁷⁴ Zgodovinarju se ob teh številnih Adamičevih pobudah in njegovem velikem zanimanju za vprašanje izseljencev, ki je tudi nacionalno vprašanje, upravičeno postavlja vprašanje, od kod Adamiču to veliko zanimanje za vprašanje ameriških imigrantskih skupin. Odgovor na to vprašanje moremo iskati v njegovem otroštvu, saj je nanj vsekakor moralo vplivati nacionalno zatiranje, ki so mu bili izpostavljeni Slovenci v času Habsburške monarhije.

V letu 1934, ko si Amerika še vedno ni opomogla od gospodarske krize, je Adamič s svojimi sugestijami sodeloval tudi z vladnimi oblastmi,

⁶⁹ Thirty Million New Americans, Harper's Magazine, CLXIX (November 1934), str. 684–694.

⁷⁰ Louis Adamič, From many Lands, Harper and Brothers, New York 1940.

⁷¹ Danica Dolenc, Louis Adamic and Frank Mlakar: Two Slovene American Writers, predavanje na mednarodnem simpoziju Louis Adamic: His Life, Work, and Legacy, 29.–30. maj 1981, St. Paul.

⁷² Louis Adamič: Nation of Nations, New York, Harper and Brothers, 1944.

⁷³ Harvard Encyclopedia of American Ethnic Groups, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England, 1980.

⁷⁴ Ibidem, str. III.

ki so iskale načine, kako odpraviti brezposelnost. 3. marca leta 1934 so ga tako poklicali iz Federal Emergency Relief Administration (Zvezne uprave za takojšnjo pomoč brezposelnim). McClure, ki je bil sekretar te organizacije, je tedaj poklical Adamiča, da bi mu svetoval, kako bi tujci (Slovani, Madžari, Litvanci) reagirali, če bi jim namesto dela v industrijah velikih mest in rudnikih Pennsylvanije, zahodne Virginije, Ohia in Illinois ponudili delo na farmah. Adamič je za nasvet zaprosil Slovensko narodno podporno jedoto (SNPJ). Vincent Cainkar, predsednik SNPJ, mu je 5. marca 1943 poslal brzojavko z naslednjo vsebino: »Naš nasvet je, da bi povedali uradnikom administracije v Washingtonu, da so naši ljudje v svojem bistvu še vedno kmetje oziroma kmečki delavci in da bi velik del njih z veseljem sprejel takšno vladno ponudbo. Bratske organizacije bi z veseljem pomagale pri tem.«⁷⁵

Adamič je to sugestijo oblikoval v predlog, naj vlada dá zemljo v najem bratskim podpornim organizacijam po nominalni ceni. Vsaka družina na taki farmi naj bi dobila tri ali štiri akre s hišo in drugimi zgradbami, ki naj bi ostale v lastništvu vlade, in na teh nekaj akrih bi ljudje lahko obdelovali zelenjavne vrtove itd. 100–500 družin naj bi bilo organiziranih v mestih, odvisno od količine zemlje. Blizu teh mest naj bi bilo kako središče s tovarnami, kjer bi ljudje lahko delali po nekaj mesecev na leto in zaslužili nekaj denarja. Vlada naj bi jim v sodelovanju z bratskimi organizacijami pomagala pri razvijanju lokalnih industrij, ki naj bi oskrbovale te ljudi in njihove občine. V pogovoru je tudi dejal, naj bi ljudje, ki bi jih izbrale bratske organizacije, dobili dovoljenje za gradnjo lastnih hiš in mest, kar bi zanje veliko pomenilo. Vlada naj bi jim zajamčila, da bodo poslopja, kmečka zemlja in hiše v njihovi uporabi toliko časa, dokler bodo delali na zemlji in stanovali v hišah. Adamičev predlog je bil v celoti sprejet. Polkovnik Westbruck mu je celo predlagal, naj postane generalni svetovalec v njegovi komisiji za reševanje gospodarske krize, in sicer bi naj bil zadolžen za posebna vprašanja imigrantov.⁷⁶ Zaradi ponovnega razcveta industrije sredi tridesetih let do izvedbe tega načrta ni prišlo, vendar pa je pomembno že dejstvo, da je Adamič lahko dajal tovrstne nasvete vladnim uradnikom, saj kaže, da je imelo njegovo pisanje o imigrantskih skupinah velik vpliv tudi v ameriških vladajočih krogih.

Kot vodilni član Common Council for American Unity je v začetku julija 1940 postal svetovalec pri vladni komisiji za narodno obrambo, ki je bila ustanovljena pri narodno-obrambnem svetu ZDA.

Komisija je v zvezi z Adamičevim predlogom v začetku julija 1940 podala naslednjo izjavo: »Cilj obrambne komisije je zagotoviti popolno vključitev vseh elementov našega ameriškega prebivalstva v obrambni program. Med ogromnimi skupinami novih priseljencev ima očitno veliko število oseb težave z ozirom na ostali del Amerike zaradi svojih

⁷⁵ Nedatirani osnutek Cainkarjevega teleograma L. Adamiču, Molekov arhiv v Chicago Historical Society, šk. 2, Chicago.

⁷⁶ Louis Adamič za naše in ostale izseljenike, *Jadranski dnevnik*, 1/1934, št. 14, str. 3.

imen in drugih znakov nedavnega ozadja v starem svetu. 14 milijonov ljudi, ki jih barva kože loči od drugih, vsled tega dostikrat ne more prispevati svojega deleža v nadarjenosti in izurjenosti k skupnemu prizadevanju te dežele. Komisija prav dobro ve, da je nezadosten vsak narodni program, ki ne pritegne vseh ljudi k popolnemu udeleževanju ne glede na ozadje, pleme, vero ali barvo...⁷⁷

1. marca 1944 je bil Louis Adamič prisiljen odstopiti kot vodilni član Common Council for American Unity, saj se ta v svojem medvojnem delovanju ni držal načel omenjene spomenice. V memorandumu, ki ga je Louis Adamič poslal direktorju organizacije Readu Lewisu, je obtožil Common Council for American Unity, da je v svojem delovanju pred Pearl Harbourjem in po njem prepogosto:

- branil razkolniške in nevarne tujejezične časopise in organizacije pod geslom »ameriške enotnosti«;
- dovolil, da so ga reakcionarne sile, dejavne na polju tujih jezikov, izrabljale kot »fronto«;
- sam deloval na takšne razkolniške načine, kot bi hotel premagati, ne pa podpirati interese tujejezičnih skupin v celoti;
- sledil politiki »izogibanja spornim vprašanjem«, tako da je prejoval kot pa podpiral demokratično stvar v Združenih državah.

Pri tem je šlo zlasti za obrambo glasila Srpske narodne zveze ameriškega srbobrana pred mnenjem direktorja Office of War Information Elmerja Davisa, da pisanje tega časopisa o jugoslovanskih razmerah med II. svetovno vojno (obramba Draže Mihajlovića in Nedića) škodi enotnosti vseh Američanov, zlasti pa še tistih jugoslovanskega porekla.⁷⁸

Adamičevo delo je naletelo na viharno odobravanje demokratičnih krogov v Ameriki, seveda pa tudi na kritiko. Njegovo delovanje je bilo predmet raziskav komisije za neameriške aktivnosti, njegovo dejavnost so označevali kot subverzivno in njegovo ime je bilo v zvezi s preiskavami tovrstnih dejavnosti omenjeno v ameriškem kongresu že leta 1944. Zlasti pogosto se je njegovo ime omenjalo leta 1949 v preiskavi v zvezi z delovanjem slovanskega ameriškega kongresa.⁷⁹ Njegovo ime je bilo omenjano tudi v zvezi s preiskavami ameriške zvezne policije FBI. Njegov »dosje« pri FBI je obsegal kar 39000 listov. Pritisk nanj se je stopnjeval vse od konca vojne pa do njegove tragične smrti. Septembra 1951 so ga našli mrtvega na njegovi farmi v Milfordu pri New Jerseyu.

Naj zaključim to pisanje o Adamiču kot politiku z mislijo velikega prijatelja Jugoslavije, bivšega ameriškega kongresnika Johna Blatnika, na simpoziju v St. Paulu v Minnesoti: »Ni važno kako je Adamič umrl, važno je kako je živel in kaj nam je v svojem življenju dal.«⁸⁰

⁷⁷ Intervju Louisa Adamiča, Nova doba, Cleveland, 7. avgust 1940, str. 2.

⁷⁸ Adamičevo pismo Readu Lewisu, 1. marca 1944, Izbrana pisma Louisa Adamiča, izbral in uredil Henry Christian, prevedla Jerneja Petrič, Ljubljana, Cankarjeva založba 1981, str. 344–358.

⁷⁹ Victor A. Tomovich, Adamic under Attack, predavanje na mednarodnem simpoziju Louis Adamic: His Life, Work, and Legacy, 29.–30. maj 1981, St. Paul.

⁸⁰ John Blatnik, Louis Adamic: A Personal Reminiscence, Predavanje na mednarodnem simpoziju.